

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2023. – С. 110–116
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2023. – pp. 110–116
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2023.58.110-116>
hj.chnu.edu.ua

УДК 93:32(477.83): 376.4:929

© Назарій Христан* (Чернівці)

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ REGIS RUSSIAE У ДЕРЖАВНИЦЬКОМУ НАПРЯМІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

Автор порушує проблему формування образу короля Данила у державницькому напрямі історіографії як монарха першої української національної держави – «Галицько-Волинського князівства» у дослідженнях М. Грушевського, С. Томашівського та В. Липинського.

Інтелектуальні досягнення М. Грушевського, його схема-концепція історії України здійснили значний вплив на формування наукового світогляду кола вчених, які чітко заявили про свій відхід від народницьких ідей в історіографії. Криза позитивізму в історичній науці та поразка українства у революційних подіях 1917-1921 рр. призвели до того, що на початку 20-х рр. ХХ ст. остаточно сформувався державницький напрям історичних досліджень, засновниками якого стали В. Липинський та С. Томашівський.

Автор простежив прояв значної фаховості вчених-державників та їхньої плідної й копійної роботи із джерелами. Вказано, що дослідники досить обережно визначили місце Данила Романовича у своєму історичному наративі, не залишивши місця для «галицькості» володаря.

Ключові слова: історична уява, науковий дискурс, національна держава, інтелектуальна діяльність, культурна пам'ять, концепт, образ, міф, конструювання.

Nazarii Khrystan (Chernivtsi)

CONSTRUCTING THE IMAGE OF REGIS RUSSIAE IN THE STATEHOOD TREND OF UKRAINIAN HISTORICAL THOUGHT IN THE FIRST THIRD OF THE 20th CENTURY

Abstract. The article is devoted to the study of the history of the image of Prince and King Danylo Romanovych in the statehood trend of Ukrainian historical thought in the first third of the XX century. The formation of the image of King Danylo as a monarch of the first Ukrainian national state – the Galician-Volyn principality was traced in the studies of M. Hrushevskyi and S. Tomashivskyi.

The intellectual work of M. Hrushevskyi and his scheme-concept of the history of Ukraine had a significant impact on the formation of the scientific outlook of the circle of scientists who clearly declared their departure from narodnyks ideas in historiography. The author substantiates the main methodological principles of work, reviews the state of study of the scientific problem in the literature, and describes the sources used to realize the goal and objectives. Suggested studies about King Danylo Romanovych were held due to the methodological constructs of the phenomenon of memoria in the statehood trend of Ukrainian historical thought. An important role is devoted to understanding the basic terms of memory discourse, which became the core of the implementation of the ideas of the author in the work. Among them, we distinguish the concept of memory and its forms, the phenomenon of the nation, collective and cultural identity, social and individual consciousness.

The author traces the manifestation of the significant expertise of scientists-statesmen and their fruitful work with historical sources. It is indicated that the researchers quite carefully defined the place of Danylo Romanovych in their historical narrative, leaving no place for the ruler's «Galicity».

* к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

PhD in History, Assistant Professor, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0003-3601-2153

e-mail: n.khrystan@chnu.edu.ua

Keywords: *historical imagination, scientific discourse, national state, intellectual activity, cultural memory, concept, image, myth, construction.*

Зростаючий інтерес до постаті Данила Романовича, його «королівський образ» і утвердження правителя у ролі однієї з ключових фігур української історії вказують на широку трансформацію культури пам'яті у сучасній Україні. Пошуки нових концептів колективної ідентичності супроводжуються формуванням якісно нових історичних наративів як важливої складової націотворення. Такі зміни торкнулись і пам'яті про князя та короля Данила, який у дореволюційний час був привласнений виключно до Галицької землі, а в радянську епоху перетворився на локального західноукраїнського героя і «патріота» минулого. Такі різні прояви уявлень про середньовічного володаря можна інтерпретувати як джерело до формування концептів колективної ідентичності у культурної пам'яті. Образ «князя Данила Галицького» є прикладом використання історичної науки, феномену пам'яті та суспільних уявлень про минуле для створення прямого впливу на формування національної ідентичності. Дослідження культурної пам'яті спрямоване проти ідейного застою в академічній науці, надмірної інструменталізації історії і сприяє її здоровому функціонуванню та використанню поза науковою сферою. Король Русі, позбавлений реального джерельного тла, зумовив формування обмеженої перспективи історичних досліджень, яка звела культурно-просторовий вплив постаті Данила до Галицької й Волинської землі. Це ускладнює процес наукової реконструкції й не дає повною мірою реконструювати період трансформації держави Романовичів у королівство Русі.

На зламі XIX – XX ст. в середовищі українських істориків визначились перші ознаки нового державницького напрямку в українській історіографії, який став останнім великим інтелектуальним напрямом історичної думки до часу марксизму в СРСР. Трансформація інтелектуальної думки привела до формування нового змісту досліджень – держави та її правових інституцій. Відповідно, коло дослідницьких проблем змінювало свій акцент. Центральними проблемами історичних студій стали як самі державні формування, так і ідея створення й розвитку держав. Однак, у своїй основі, державницький напрям рівноцінно народницькому обстоював ідею самої держави як основи існування народності. Певний вододіл у поглядах проходив через розуміння суті держави. Народницький напрям розглядав створення держави як результату спільної діяльності народу, де правителям відводилась роль не каталізатора історичного процесу, а радше інструменту для виконання потреб народу. У державницькій школі виникнення інституту держави пов'язували з діяльністю еліт. Історична постать як репрезентат еліти стала первинною для розуміння і дослідження держави та її інституцій. Однією із ключових постатей історичного минулого у представників державницького напрямку був Данило Романович. Вивчаючи особливості історії пам'яті про першого короля Русі, спробуємо з'ясувати, якою мірою так званий «проект Данила Галицького» у русофільській, народницькій та українофільській історичній уяві виявився прийнятним для істориків державників.

Сконструйований у кабінетах істориків образ «Данила Галицького» виявився до певної міри прийнятним для ще одного вихідця із київського інтелектуального кола – Михайла Грушевського. Вчений за понад сорокалітню наукову кар'єру пережив значну інтелектуальну еволюцію, що безпосередньо позначилось на його історіографічних засадах та методах роботи, і вважається основоположником дослідницьких ідей державницького напрямку в історіографії.¹

Акцент на постаті Данила Романовича у своїх історичних дослідженнях учений вперше зробив у праці, виданій під псевдонімом «М. Сергієнко». Коротке дослідження з історії українського громадського життя середини XIII ст. яскраво демонструє тогочасну ідейну спрямованість вченого. Ключова ідея роботи – похвала болохівців та інших так званих «татарських людей» за потужний опір спробам «Данила Галицького» повернути контроль над населенням цих земель під стягом боротьби з монголами.² Один із найбільших українських героїв минулого, сконструйований у XIX ст., зазнав різкої критики, – що значно відрізняло тогочасні студії М. Грушевського від досліджень попередників. Однак Данило зображений зі своєю прив'язаністю до Галицької землі.

У дослідницьких колах того часу стаття була прийнята неоднозначно. Вчитель та ідейний наставник М. Грушевського – Володимир Антонович відгукнувся прихильно, незважаючи на політичну суперечливість Данила, вказуючи, що дослідження відобразило ряд його невітлених у житті народницьких ідей.³ Шквал різкої критики в бік М. Грушевського спрямував Михайло Драгоманов (перебуваючи на той час у болгарській еміграції). Неприйнятною була ідея протиставлення держави (в особі Данила) та народу (болоховитян). Така тенденція сприяла відокремленню руської історії

від історії Європи та водночас поширенню проросійських ідей «общерусской» історії. Самих же «татарських людей» М. Драгоманов вважав зрадниками, які заважали Данилові успішно боротися з монголами.⁴ Критика з боку Драгоманова, очевидно, вплинула на М. Грушевського. У своїх подальших дослідженнях конфлікт у Болохівській та інших землях із «татарськими людьми» подавався значно стриманіше та виваженіше. Проявів демократичного характеру «громадського руху» не залишилось, а провина за його виникнення повністю лежить на конфлікті з монголами.⁵ Виваженіше ця проблема подавалась і в популярній «Ілюстрованій історії України-Русі». У вказаній праці боротьба Данила справедливо виправдана боязню того, що общинний рух може повністю зруйнувати розвиток політичного руху в тогочасній державі Романовичів: «Не знаємо докладно, як широко прокинувся сей рух; маємо припадом згадку про сих «людей Татарських», як їх називають, тільки при нагоді походу на них Данила, що хотів винищити сей небезпечний для княжого устрою рух».⁶

Подальші наукові дослідження М. Грушевського були спрямовані на відокремлення українського історичного наративу від загальноросійського. Це привело до поступової трансформації наукових позицій вченого – з народницького дискурсу до національного (який у своїй основі визначав найвищою цінністю принцип національної солідарності). Вчений звів до нуля усі прояви народницького дискурсу, в дусі якого виріс, адже вони могли загрожувати його ідеї «історії України».⁷ Розроблений національний дискурс сприяв розвитку неоромантичної історіографії, а також підкреслював політичний консерватизм, а що найважливіше – зростання інтересу до формування історії героїв минулого.

Своє бачення українського минулого в контексті загальноєвропейської історії М. Грушевський виклав у праці «Звичайна схема «руської» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства».⁸ У вказаній праці вчений поставив питання необхідності критичного переосмислення панівної схеми російської історії. З наукової точки зору, неправомірно було поєднувати стару історію південних племен, Київської держави з її унікальним політичним устроєм, правом та культурою з історією Володимиро-Суздальського князівства та Московської держави XIII – XIV ст., ніби остання є продовжувачем традицій Києва. Київська культура була породженням однієї народності – української, а володимиро-московська – іншої, великоруської. Історія Київської держави належить виключно українцям.⁹ У пропонованій схемі стверджувалося, що спадкоємницею Київської Русі у XIII ст. була Галицько-Волинська держава, а у наступних століттях – Литовсько-Польська: «Старе жите політичне, громадське й культурне після упадку Подніпров'я мало у нас захист і прибіжище тільки в Україні західній, в державі Галицько-волинській. Саме тепер вийшла вона з внутрішніх замішань, стала міцною, сильною, однастайною».¹⁰

Московська держава виросла на своєму власному корені, незважаючи на те, що київські політичні традиції продовжили існування на півночі. Також варто зазначити, що у час формування історичних поглядів М. Грушевського була остаточно канонізована схема історичного процесу на Руських землях, яка базувалась на ідеї єдності російського народу як «гегемона історії» слов'ян. Намагаючись похитнути російську концепцію історії, протиставляючи їй власну – українську, у своєму гранд-наративі «Історія України-Русі» Грушевський ототожнював поняття Русь та Україна. Історик досить обережно визначив місце Данила Романовича. Для вченого ключовою постаттю періоду Русі був Володимир Святославович. Із його культурною та політичною величиною, на думку історика, не міг конкурувати жоден князь. Проте у XIII ст. з'явився інший будівничий української держави – Данило Романович. Постать короля Русі в «Історії» М. Грушевського виступала радше романтичним героєм, аніж позитивістськи сконструйований Володимир Святий.¹¹

Данило Романович, наділений значною політичною енергією, із багатьох позицій історика був чи не ідеальним державцем, а враховуючи часткове збереження народницьких переконань – користувався широкою популярністю в народі: «Була в нім рицарськість – відвага, певне поняття чести, відраза до нечесного підступу». Володар здобув значну підтримку населення у боротьбі проти боярської еліти.

Однак у написанні наративу про Данила М. Грушевський проявив неабияку фахову компетентність та зміг вибрати з-поміж ряду контрастних історіографічних образів володаря, сконструйованих у кабінетах істориків, той, який найбільше відповідав історичній реальності: «Новочасні біографи Данила йдуть за його прихильником XIII в. (літописець. – Н.Х.) та переповідають його похвали. Тим часом історична правда вимагає більш критичної і більше об'єктивної оцінки».¹²

Давній правитель зображений видатною людиною, однак, як зазначає історик, «він був тільки князем».¹³ Звичайним продуктом князівсько-дружинної політичної традиції і зовсім не

піднімався (як особистість) над нею. У час розпаду політичного устрою Русі, Данило виступав у ролі звичайного локального правителя. А вихід із гострих соціальних проблем (бунтів у землях його держави) «глушив простим терором». М. Грушевський піддає значній критиці дипломатію володаря, називаючи її хаотичною. Політика супроти татар – короткозора, не впевнена, уривчаста. Данило не зміг організувати ні широкого союзу князів, ані здобути активної підтримки народних мас: «Його боротьба з народнім автономічним рухом має глибоко трагічний характер і найліпше показує, на скільки він був сином минулого, а не чоловіком будучи». ¹⁴

Очевидною і найбільшою невдачею Данила було те, що він не зміг зібрати усі українські землі, на відміну від Володимира Святого. ¹⁵ Образ давньоруського правителя втратив сконструйовану русофілами та народниками яскравість. У своїх дослідженнях М. Грушевський ретельно здійснив джерелознавчий аналіз. У тексті ми не бачимо неісторичного «Данила Галицького». Перед нами володимирський, холмський і певною мірою київський князь, а після подій у Дорогичині – король Русі.

Однак здавалося б очищений від спадку минулого століття образ короля Русі частково став предметом політичних інтриг та спекуляцій. Так, пишучи про спроби боротьби з більшовиками С. Петлюри 1920 р. М. Грушевський прагнув історично легітимізувати ці дії не лише із соціального, а й у контексті національного дискурсу. Вчений пригадав свою публікацію 1892 р. «Громадський рух на Україні-Русі в XIII віці» і провів паралель конфлікту Данила з місцевими громадами, які визнавали зверхність монголів й опирались спробам Данила повернути їх під свою руку та сучасним історикам подій. У 1892 р. історик поділяв погляди свого вчителя В. Антоновича і був на боці народу, але на 1920 р. Грушевський значно змінив свої політичні переконання. Данило Романович став національним героєм, володарем Русі, до образу якого вчений прирівняв український «буржуазний» уряд. Не підлегла князю громада стала втіленням хаотичних народних мас, яких названо «збольшевиченими» українцями тієї доби. ¹⁶

Протягом усього свого наукового життя М. Грушевський брав активну участь у творенні українського національного наративу. За свою сорокалітню дослідницьку кар'єру вчений пройшов значну інтелектуальну еволюцію, що не могло не відобразитись на його історіографічних засадах та методах роботи у конструюванні минулого. Вчений починав свою кар'єру переконаним народником з елементами антидержавницьких настроїв. Трансформація його народницького дискурсу в соціалістичний дала основи для возвеличення ролі мас в історії. У подальшому еволюція у своєрідний реструктурований національний дискурс призвела до формування ідеї національної держави як основи українського минулого. Інтелектуальна еволюція історика безпосередньо відобразилась на конструюванні образу Данила Романовича, який із деспотичного князя-експлуататора перетворився на короля, володаря української держави – спадкоємиці Київської Русі. Водночас вчений на всіх етапах своєї кар'єри проявляв значну фаховість, плідну й копітку роботу із джерелами. Активно заперечував конструювання не історичного минулого. Дослідницька позиція вченого не залишила місця для «галицькості» короля Русі і стала основою справді історичного образу Данила Романовича.

Інтелектуальні досягнення М. Грушевського, його схема-концепція історії України справили значний вплив на формування наукового світогляду кола вчених, які чітко заявили про свій відхід від народницьких ідей в історіографії. Криза позитивізму в історичній науці та поразка українства у революційних подіях 1917-1921 рр. призвели до того, що на початку 20-х рр. XX ст. остаточно сформувався державницький напрям історичних досліджень, засновниками якого стали В. Липинський та С. Томашівський. Вказані історики-державники Західної України зосередили свою увагу на державно-політичних чинниках історичного процесу, узагальненні багатолітньої боротьби українського народу за свою державність, яка повинна була прискорити усвідомлення себе політичною та державною нацією. ¹⁷

Формування державницької школи привнесло ряд положень до культурної пам'яті, які значною мірою вплинули на весь наратив і надалі спричинили бурхливі дискусії навколо цього інтелектуального напрямку. Серед нових, ключових ідеологем державницького напрямку, сформованих після революційних подій, виділяємо тлумачення історичного процесу, який протягом всього часу існування рухав не народ, а національна еліта. Відповідно дослідницькі акценти необхідно робити не на діяльність мас, а на окремих представників вищих верств суспільств. Діяльність еліт, або ж лідерів нації визначала успішність українського державного розвитку. Серед найбільш харизматичних постатей української історії визнавались давньокиївські князі Ольга, Володимир, Ярослав – у контексті давньої історії та Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко й Іван Мазепа – для козацької історії.

У дослідженнях історії пам'яті про Данила Романовича серед представників державницької школи виділяємо інтелектуальні досягнення Степана Томашівського – учня М. Грушевського. У своїх текстах дослідник як послідовний український державник підкреслив український характер Галицько-Волинської держави на противагу Русі та козащині. Відповідно цим його концепція кардинально відрізнялась від концепцій М. Грушевського і В. Липинського. Згадані історики виводили першу українську державу від варязької Русі та козацько-шляхетської держави Богдана Хмельницького.

Наукового осмислення образ Данила Романовича у дослідженнях С. Томашівського отримав у праці «Українська історія», яка з'явилася у 1919 р. Перший та єдиний том праці охоплював «старинні та середні віки» (до 1569 р.).¹⁸ Вчений активно відстоював ідею дослідження історичних постатей минулого, які є основою формування нації. Томашівський доводив, що перша українська монархічна державність була започаткована завдяки діяльності Данила Романовича. Згідно з позиціями С. Томашівського, Галицько-Волинська держава справила 5 історичних впливів на майбутнє українців:

Збереження України від передчасного поневолення і асиміляції з боку Польщі.

Розірвавши культурно-політичні відносини з Московщиною, вона затримала процес створення нової нації зі слов'ян та фінів над Волгою.

Забезпечила доступ західноєвропейської культури на українські землі та захистила від монгольського проникнення.

Намагання поширити свій політичний вплив на центральні і східні українські землі.

Слугувала підґрунтям сучасної національно-політичної, культурної та певною мірою самостійної України серед слов'янських націй.¹⁹

Згідно з концепцією історика: «В процесі творення української нації переломове значіння мало здобуття українською галуззю східного слов'янства політичної самостійності. Мало се місце в факті повстання після остаточного розпаду старої Варяго-Руської Держави, що була спільною для всіх трьох руських народностей, нової т. зв. Галицько-Волинської Держави, котра обіймала вже тільки українські землі...».²⁰

Галицько-Волинське князівство розглядається у контексті творення нового «державного організму» та однієї із трьох гілок руських народностей – української. Правління Данила Романовича – ключової постаті XIII ст. характеризується «лицарськістю, постійністю, культурністю і гуманністю».²¹ У контексті своїх державницьких поглядів С. Томашівський робить позитивний акцент на діяльності еліти і негативний – на виступах низів проти своїх володарів. Показовим став епізод протистояння Данила й так званих «татарських людей».²²

Відверте захоплення постаттю короля Русі зовсім не завадило історика відмежувати свої особисті вподобання від історичної дійсності. У наративах С. Томашівського Данило Романовича не розглядається у контексті життя міста Галича. Володар не є псевдо «Галицьким». Старший син Романа Мстиславича часто піддавався критиці, а увесь період його діяльності носить негативний характер, що однак не є виною Данила. Давній правитель у текстах С. Томашівського увібрав у себе прояви русофільських та народницьких наукових тенденцій, які робили його найвідомішою постаттю XIII ст., але зберіг історичну реальність, притаманну працям М. Грушевського. Ретельна робота із джерелами та аналіз всього попереднього історіографічного доробку зумовили формування та остаточне утвердження історичного Данила Романовича, де ідейним та ідеологічним кліше попередніх років не знайшлося місця.

Державницька концепція С. Томашівського, заснована на критеріях політичного розвитку Галичини, у своїй основі містила віру автора в історичне покликання Галичини як українського П'ємонту. Данило Романович став утіленням ідей автора сконструювати давнє героїчне минуле, яке змогло б конкурувати з великоросійським та польським історичним гранд-наративом. Методологічні засади ідейної концепції стали основою для формування державницької схеми минулого. Наступники діяльності С. Томашівського – Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, М. Кордуба, І. Кревецький зберегли засадничі ідеї у своїх працях, але змістивши акцент формування української державності від часу Данила Романовича до періоду Богдана Хмельницького. Надалі сконструйований С. Томашівським образ короля Данила як втілення монархічного минулого, покликаного зберігати та репрезентувати українську культуру, наштовхнувся на зовсім новий період інтелектуальної думки – час марксизму в СРСР і опинився на межі «забуття».

- ¹ С. Плохій, *Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського* [Great redistribution: The unusual story of Mykhailo Hrushevskyi], пер. з англ. Микола Климчук, Київ, Критика, 2011, с. 408.
- ² М. Сергієнко, *Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці* [Public movement in Ukraine-Rus in the 13th century], in ЗНТШ, 1892, т. 1, с. 1-28.
- ³ С. Плохій, *Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського*, с. 153.
- ⁴ М. Драгоманов, *Рецензія на: Сергієнко М. Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці* [Review of: Sergienko M. Public movement in Ukraine-Rus in the 13th century], in Народ (Коломия), 1893, с. 77-78.
- ⁵ М. Грушевський, *Історія України-Руси: В 11 томах, 12 книгах* [History of Ukraine-Rus: In 11 volumes, 12 books], Київ, Наукова думка, 1993, т. 3, с. 83-87, 154-161, 535-536.
- ⁶ М. Грушевський, *Ілюстрована історія України з додатком нового періоду історії України за роки від 1914 до 1919* [Illustrated history of Ukraine with an appendix of the new period of the history of Ukraine for the years from 1914 to 1919], Вінніпер, с. 122.
- ⁷ С. Плохій, *Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського*, с. 411.
- ⁸ М. Грушевський, *Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства* [The usual scheme of Russian history and the matter of a rational arrangement of the history of the Eastern Slavs], in Статті по славяноведению, Санкт-Петербург, 1904, вып. 1, с. 298-304.
- ⁹ М. Грушевський, *Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства*, с. 299.
- ¹⁰ М. Грушевський, *Ілюстрована історія України з додатком нового періоду історії України за роки від 1914 до 1919*, с. 123.
- ¹¹ Н. Яковенко, *Особа як діяч історичного процесу в історіографії Михайла Грушевського* [The person as an actor of the historical process in the historiography of Mykhailo Hrushevskyi], in Михайло Грушевський і українська історична наука: матеріали конференцій, Львів, 1999, с. 90-92.
- ¹² М. Грушевський, *Історія України-Руси: В 11 томах, 12 книгах* [History of Ukraine-Rus: In 11 volumes, 12 books], Київ, Наукова думка, 1993, т. 3, с. 91.
- ¹³ М. Грушевський, *Історія України-Руси: В 11 томах, 12 книгах* [History of Ukraine-Rus: In 11 volumes, 12 books], Київ, Наукова думка, 1993, т. 3, с. 92.
- ¹⁴ М. Грушевський, *Історія України-Руси: В 11 томах, 12 книгах* [History of Ukraine-Rus: In 11 volumes, 12 books], Київ, Наукова думка, 1993, т. 3, с. 93.
- ¹⁵ М. Грушевський, *Ілюстрована історія України з додатком нового періоду історії України за роки від 1914 до 1919*, с. 111.
- ¹⁶ М. Грушевський, *Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. Записки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії* [The Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries and its tasks. Notes on debates at conferences of foreign party members], in Бороться-поборете!, 1920, № 1 (вересень), с. 58.
- ¹⁷ С. Водотика, *Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Монографія* [Historical science of the USSR of the 1920s: sociopolitical, organizational and conceptual foundations of functioning: Monograph], Херсон, ХІОІ ХНУВС, 2006, с. 211.
- ¹⁸ С. Томашівський, *Українська історія: Нарис I. Старинні і середні віки* [Ukrainian history: Essay I. Ancient and Middle Ages], Львів, Вчора і нині, 1919, 150 с.
- ¹⁹ С. Томашівський, *Галичина: політично-історичний нарис з приводу Світової війни: 2-е видання* [Galicia: a political-historical essay about the World War: 2nd edition], 1915, с. 11.
- ²⁰ О. Сухий, *Степан Томашівський як представник «державницького» напрямку в українській історіографії* [Stepan Tomashivskyi as a representative of the «statist» trend in Ukrainian historiography], in Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w., pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaskilniaka, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004, s. 351-360.
- ²¹ С. Томашівський, *Українська історія: Нарис I. Старинні і середні віки* [Ukrainian history: Essay I. Ancient and Middle Ages], Львів, Вчора і нині, 1919, с. 104.
- ²² С. Томашівський, *Українська історія: Нарис I. Старинні і середні віки*, с. 97-98.

References

1. Drahomanov M., Retsenziia na: Serhiienko M. Hromadskyi rukh na Vkraini-Rusy v XIII vitsi [Review of: Sergienko M. Public movement in Ukraine-Rus in the 13th century], in *Narod (Kolomyia)*, 1893, s. 77-78.
2. Hrushevskyi M., Iliustrovana istoriia Ukrainy z dodatkom novoho periodu istorii Ukrainy za roky vid 1914 do 1919 [Illustrated history of Ukraine with an appendix of the new period of the history of Ukraine for the years from 1914 to 1919], Vinipeg, 559 s.
3. Hrushevskyi M., Istoriiia Ukrainy-Rusy: V 11 tomakh, 12 knykhakh [History of Ukraine-Rus: In 11 volumes, 12 books], Kyiv, Naukova dumka, 1993, 588 s.
4. Hrushevskyi M., Ukrainska partiia sotsiialistiv-revoliutsioneriv ta yii zavdannia. Zamitky z pryvodu debat na konferentsiiakh zakordonnykh chleniv partii [The Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries and its tasks. Notes on debates at conferences of foreign party members], in *Boritiesia-poborete!*, 1920, № 1 (veresen), c. 57-95.
5. Hrushevskyi M., Zvychna skhema ruskoï istorii y sprava ratsionalnoho ukladu istorii Skhidnoho Slovianstva [The usual scheme of Russian history and the matter of a rational arrangement of the history of the Eastern Slavs], in *Staty po slavianovedeniiu*, Sankt-Peterburh, 1904, вып. 1, s. 298-304.
6. Plokhii S., Velykyi peredil: Nezvychna istoriia Mykhaila Hrushevskoho [Great redistribution: The unusual story of Mykhailo Hrushevskyi], per. z anhl. Mykola Klymchuk, Kyiv, Krytyka, 2011, 600 s.
7. Serhiienko M., Hromadskyi rukh na Vkraini-Rusy v XIII vitsi [Public movement in Ukraine-Rus in the 13th century], in *ZNTSh*, 1892, t. 1, s. 1-28.
8. Sukhyi O., Stepan Tomashivskyi yak predstavnyk «derzhavnytskoho» napriamu v ukrainskii istoriografii [Stepan Tomashivskyi as a representative of the «statist» trend in Ukrainian historiography], in *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w., pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaszkilniaka, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego*, 2004, s. 351-360.
9. Tomashivskyi S., Halychyna: politychno-istorychnyi narys z pryvodu Svitovoi viiny: 2-e vydannia [Galicia: a political-historical essay about the World War: 2nd edition], 1915, 30 s.
10. Tomashivskyi S., Ukrainska istoriia: Narys I. Starynni i seredni viky [Ukrainian history: Essay I. Ancient and Middle Ages], Lviv, Vchora i nyny, 1919, 150 s.
11. Vodotyka S., Istorychna nauka USRR 1920-kh rokiv: sotsiopolitychni, orhanizatsiini ta kontseptualni osnovy funktsionuvannia: Monohrafiia [Historical science of the USSR of the 1920s: sociopolitical, organizational and conceptual foundations of functioning: Monograph], Kherson, KhIul KhNUVS, 2006, 335 c.
12. Yakovenko N., Osoba yak diiach istorychnoho protsesu v istoriografii Mykhaila Hrushevskoho [The person as an actor of the historical process in the historiography of Mykhailo Hrushevskyi], in *Mykhailo Hrushevskyi i ukrainska istorychna nauka: materialy konferentsii*, Lviv, 1999, s. 90-92.